

**Emlékezés Gustav von Schmollerre (1838-1917), a Magyar Tudományos Akadémia
tiszteleti tagjára**
**Remembering Gustav von Schmoller (1838-1917), Honorary Member of the Hungarian
Academy of Sciences**

Gustav Friedrich von Schmoller, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (1915), német társadalomtudós, az államtudományok professzora, az új német történeti iskola legjelentősebb képviselője, a Porosz Államtanács és a Parlament Felsőházának tagja 1838. június 24-én született a württembergi Heilbronnban és 1917. június 27-én halt meg az Alsó-szászországi Bad Harzburgban.

Édesanyja Marie Theresia Gärtner (1804-1846) a württembergi Calwban született, felmenői gyógyszerészek, orvosok, természettudósok voltak; fia nyolcéves korában elhunyt. A Gärtner család résztulajdonosa volt annak a sikeres textilipari vállalkozásnak, amely a XVII-XVIII. században Európa-szerte, köztük a fő piacon, Olaszországban értékesítette termékeit. Anyai szépapja korának neves botanikusa, a Nagy Katalin udvarát is megjárt dédapja Württemberg hercegének udvari orvosa volt, a fiatalkorában Európát bejárt nagyapja szenvedélyes botanikus volt, aki életét az otthonában végzett kutatásnak szentelte.

Édesapja Ludwig Friedrich David von Schmoller (1795-1865), akinek első ismert németországi felmenője az 1500-as évek elején élt Neustadt an der Saale-ben, egyik őst Luther Márton szentelte pappá Wittenbergben 1538-ban. Foglalkozását tekintve Württemberg állam pénzügyi hivatalnok volt 1811-től, amit megszakított a napóleoni háborúk miatti katonai szolgálat 1813-1814-ben; a háborúban tiszti rangra emelkedett és súlyos sérülést szenvedett. Később a Württembergi uralkodóházért végzett szolgálatait lovagi címmel ismerték el. Apai ágon a felmenők és a rokonok egy része állami szolgálatban állt. Nevének eredetével kapcsolatban rövid önéletírásában Schmoller megjegyzi, hogy berlini egyetemi kollégája szerint a neve feltehetőleg szláv eredetű és szénégetőt jelent. Édesanyjához hasonlóan, két bátyja is elhunyt (1841), két lánytestvérével és apjával élt Heilbronnban. A nyári szüneteket Calwban töltötte anyai nagyapjánál, akitől megtanulta a természettudományok- és a természettudományi kutatás módszertanának alapjait.

Gimnáziumi tanulmányait Heilbronnban végezte, érettségi eredménye 1856 tavaszán Württemberg államban az év harmadik legjobb vizsgaeredménye volt. 1856 tavaszától édesapja kívánságára dolgozott annak hivatalában részfoglalkozásban, majd 1856 őszétől 1857 őszeig teljes állásban. 1857 és 1861 között a Tübingeni Egyetemen kameralisztikát tanult, leginkább a filozófia és a történelem érdekelte. 1860-ban nyújtotta be díjnyertes, a reformációkori gazdaságelméletekről írt szakdolgozatát.

Diplomájának megszerzését követően ismét a heilbronni pénzügyi igazgatásban dolgozott egy évig, majd ezt követően sógora, a neves statisztikus, Gustav Rümelin, meghívására a württembergi statisztikai hivatalban, Stuttgartban. Legjelentősebb feladata az ipari tevékenységek statisztikai összeírása volt. 1862-ben, az iparstatisztikai kutatási eredmények közzétételével egy időben megjelentetett egy pamfletet a vámunióról, amiben a porosz álláspontot támogatta a württembergi állásponttal szemben és a német egységről szóló vitában a kisméret egységet támogatta, ami szintén ellentétes volt a korabeli württembergi állásponttal.

Emiatt távoznia kellett a württembergi állami szolgálatból. Ezt követően Svájcban és Franciaországban utazott és tanult. 1864-től egyetemi tanár volt Poroszország egyetemén, 1864-1872 között Halléban, 1872-1882 között Strasbourgban. Jóllehet szociálpolitikai nézetei miatt az oktatási minisztérium kétszer is elutasította pályázatát, végül mégis kinevezték a Berlini Egyetemre az államtudományok professzorává 1882-ben; 1913-ig, nyugállományba vonulásáig Berlinben tanított. 1897-ben az egyetem rektora volt.

1887-ben a Porosz Tudományos Akadémia tagjává választották, számos külföldi tudományos akadémia tagja volt és több külföldi egyetem is díszdoktorává választotta. 1887-ben kinevezték Brandenburg történészének. 1884-től a Porosz Államtanács, 1899-től – a Berlini Egyetem képviselőjében – a Porosz Felsőház tagja. Hetvenedik születésnapja (1908) alkalmából örökletes lovagi címmel jutalmazták és megkapta a Pour le Mérite kitüntetést, ami a Porosz Királyság legmagasabb állami kitüntetése volt.

Gustav Schmoller az államtudományok (Staatswissenschaften) professzora volt; a tárgy részét képezte a politikai gazdaságtan, a politikatudomány és a közigazgatás. Schmoller saját kutatásain alapuló tananyagfejlesztő tevékenysége kiemelkedő volt; 1900-ban és 1904 publikálta kétkötetes gazdaságtani alapvetését (Grundriß der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre). Javaslatára vezették be a szemináriumi rendszert, ami a hallgatók kutatómunkába és a tudományos vitákba történő bevonásának eszköze volt. Szociálpolitikai nézetei miatt katedraszocialistának nevezték, de nem volt szocialista, a jóléti reformokat viszont fontosnak gondolta. Oktatási- és oktatásszervezési tevékenységének közvetlen és közvetett hatása meghatározó volt. Az állami hivatalnokok egyetemi tanulmányaikat vagy hallgatóiként, vagy más egyetemekre a támogatásával kinevezett professzoroknál végezték. A beszámolók szerint nagy befolyása volt a professzori kinevezésekre. A porosz oktatási minisztérium professzori kinevezésekért felelős osztályának vezetője, a széles látókörű, távlati gondolkodásra képes, mérsékelt konzervatív államhivatalnok, Friedrich Althoff (1839-1908) – akit a Harvard Egyetem doctor honoris causa címmel tüntetett ki 1906-ban – közeli jóbarátja volt.

Gustav Schmoller tudományos tevékenysége a német történeti iskolához (Historische Schule der Nationalökonomie) kötődött, ami a XIX. század második felétől az I. világháborúig terjedő időben létező szellemi irányzat volt. Az első nemzedék legjelentősebb képviselői Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand és Karl Knies voltak. A második nemzedéket nevezték új történeti iskolának, aminek meghatározó képviselői Gustav Schmoller, Adolph Wagner, Georg Friedrich Knapp, Lujo Brentano, Karl Bücher voltak. A történeti iskola későbbi képviselői közé tartozott Werner Sombart és Max Weber.

Az új történeti iskola vezéralakjaként tartják számon Gustav Schmollert, aki ennek programadója volt és jelentős tudományszervezési tevékenységet végzett. 1872-ben Adolf Wagnerrel közösen megalapították a Társadalompolitikai Egyesületet (Verein für Sozialpolitik), Strasbourgban. Az egyesület – ami a világon az első gazdaságpolitikai irányultságú egyesület volt – alapítóinak fő célja az állami szociálpolitikát megalapozó gazdasági kutatások végzése volt. Schmoller 1877-től a Jahrbuch für Gesetzgebung,

Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche című folyóirat szerkesztője lett. 1878-tól szerkesztője volt – utóbb Max Seringgel – a Staats- und Sozialwissenschaftliche Forschungen könyvsorozatnak, amelynek 189 kötete a Duncker & Humblot kiadónál jelent meg 1879-1916 között. Vezető szerkesztője és szerzője volt az Acta Borussica című kimagasló jelentőségű történeti forrásmunkának.

Schmoller tudományos tevékenységét az átalakuló gazdaság és társadalom problémái inspirálták, amelyek elsősorban a rendkívül gyors iparosodásból és az ezzel együtt járó urbanizációból következtek. Tapasztalata szerint több német államban bebizonyosodott a klasszikus közgazdaságtan tanainak és a laissez-faire gazdaságpolitikának az alkalmatlansága a problémák kezelésére. Azt gondolta, a kameralistákhoz és a történeti iskola többi képviselőjéhez hasonlóan, hogy az állam a legfontosabb tényező, ami meghatározza a gazdasági tevékenységet, ezért a tudomány eszközével meg kell alapozni az állam beavatkozását, különösen a szociális problémák és az egyenlőtlen gazdasági pozíciók korrekciója érdekében. Víziója a 20. század második felében megvalósult jóléti állam volt, nem pusztán a szűk értelemben vett szociálpolitikára szorítkozott.

Gondolatmenete szerint az állami beavatkozás előfeltétele a valóság feltárása, a konkrét problémák beazonosítása és a megoldási lehetőség meghatározása. Kifejlesztette saját módszerét, ami a lényeg tekintve induktív – empirikus kutatásokra épülő – és holisztikus – a gazdaság környezetét, például a társadalmi, földrajzi, politikai, intézményi, jogi jellemzőket is bevonta a vizsgálatba – volt, és alapvető jelentőséget tulajdonított a szokások és erkölcsök szerepének a gazdasági életben is. Abból indult ki, hogy minden állam a történelme során formálódó saját jellemzőkkel rendelkezik, amelyek ismerete nélkül nem lehet megválaszolni az adott kor aktuális kérdéseit; a történelem, különösen a közelmúlt történelme megvilágíthatja a bajok eredetét. Módszere szerint a kutatás első fázisa mindig egyfajta állapotfelmérés, ami empirikus kutatásokat, köztük a statisztikai- és levéltári adatgyűjtést is magában foglalja. A második fázis az állapotfelmérés során keletkező információhalmaz rendszerezése, a további felhasználás céljára hozzáférhetővé tétele. A befejezhetetlen első két szakaszt követő harmadik szakaszban rendelkezésre állnak az adatok, amelyek alapján egy elsődleges szintézis készíthető, amely alapján elemezhető az adott társadalom, a gazdaság és ami alapján meghatározhatóak az állami beavatkozást igénylő problémák, a beavatkozás módja és ha szükséges, a kutatás további irányai. Ezeket a fázisokat módszeresen végigkövette azzal a céllal, hogy a hét pontban megfogalmazott célt elérje: 1. a vizsgált jelenség leírása pontosan meghatározott fogalmakkal; 2. reális kép (modell) felvázolása; 3. annak kifejtése, hogy a vizsgált jelenségek mennyiben és hogyan függenek más társadalmi jelenségektől; 4. ok-okozati összefüggések kimutatása és magyarázata; 5. egy adott intézmény vagy helyzet fejlődésének megértése; 6. pontos előrejelzések adása; 7. a gazdaságpolitika kialakításának segítése.

Az volt a véleménye, hogy egy adott társadalomban egy adott időszakban létező problémáknak nincs sok jó megoldása; a lényeg tekintve gyakran csak egy van. Ebből két következtetés adódott. Egyrészt a politikai döntést meghozó parlamenti pártoknak kicsi a mozgásterük, választási programjaik különbözősége ellenére nem tudnak radikálisan eltérő politikai megoldásokat követni, másrészt kulcskérdés a végrehajtó hatalom működése, tekintve, hogy a

problémák feltérképezését, a megoldási javaslat előterjesztését és a végrehajtást ez az intézményrendszer végzi. Ez utóbbi miatt az államigazgatási szervek történetét és gazdaságtörténetét fontos kutatási tárgynak tekintette működésük javítása érdekében. A történettudomány értékelése szerint Schmoller a modern hivatal- és közigazgatástörténet megalapozója, és a hivatalnokréteg érdekeinek első hathatós szószólója.

A megoldást nem pusztán kereste a társadalmi problémákra, de az elképzeléseit érvényre akarta juttatni. Joseph Schumpeter nevezte életművét Schmoller-programnak, aminek három eleme volt: az egyetemi oktatás és az oktatáspolitikai, a tudományos tevékenység és tudományszervezés, valamint politikaformálás a kormányzati szinten fenntartott kapcsolatok útján. Az 1880-as évektől a kormány hivatalos, Otto von Bismarck kancellár nemhivatalos tanácsadója volt. Egyes leírások szerint legjelentősebb befolyással Bernhard von Bülow kancellársága idején (1900-1909) rendelkezett. A porosz- és a birodalmi jóléti jogalkotás számos eleme kötődik Schmoller és az új történeti iskola tevékenységéhez. E körbe tartoznak például az 1880-as években birodalmi szinten elfogadott társadalombiztosítási törvények, és az iparúzési törvény 1991-es módosítása, ami a munkavállalók védelmét erősítette. Jelentős szerepet játszott az 1991-es porosz személyi jövedelemadó törvény szellemi előkészítésében.

Gustav Schmoller tudományos tevékenységével összefüggésben meg kell említeni, hogy a 18. és a 19. századi társadalmi átalakulást kísérő uralkodó szellemi áramlatok eltérőek voltak az angolszász világban és a Német Birodalomban. Az előbbiben a felvilágosult racionalizmus jegyében fogalmi szinten leválasztották az államról a társadalmat és a gazdaságot. Ezzel szemben a Német Birodalomban az államot az élő szervezet analógiája alapján elgondoló organikus állammodell volt a meghatározó. Ez a két fogalmi alapstruktúra meghatározta a gazdaságra vonatkozó felfogásokat is. Az angolszász világban a klasszikus, majd a neoklasszikus közgazdaságtan dominált, amelyek célja az önmagában is értelmezhető gazdasági rendszer törvényeinek feltárása, és ami a módszertant tekintve deduktív és individualista volt. Schmoller nem fogadta el sem a deduktív módszert – az időtlen és mindenhol érvényesülő gazdasági törvények létezését –, sem az individualista kiindulópontot, ami szerint az önérdékét követő egyéni cselekvések végül közjóvá állnak össze. Ugyanakkor kortársai és munkáinak alapos ismerői szerint az ismert törvényeket használta a kutatás során, azonban mindig vizsgálta, hogy lényegesek-e a vizsgált tárgy szempontjából és érvényesülnek-e a gyakorlatban. Ezt úgy fogalmazta meg, hogy módszerének alkalmazása esetén a munka ott kezdődik, ahol a klasszikus, neoklasszikus tanítás szerint véget ér. Ebben az összefüggésben meg kell említeni a német nyelvterületen belül közte és Carl Menger között lezajlott vitát, amit a szakirodalom csak módszertani vitaként („Methodenstreit”) említ. A vitát Carl Menger kezdeményezte A historizmus tévedései a német nemzetgazdaságtanban (Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie) című könyvének 1884-es kiadásával. Menger véleménye szerint a németek az oda nem illő történeti módszer alkalmazásával gyarmatosítanak a közgazdaságtant, és többek között kifogásolta, hogy Schmoller alárendeli a gazdaság törvényszerűségeit a szociális reform ügyének.

Schmoller korának nagy hatású tudósa volt. Jelentős mértékben hozzájárult a Német Birodalomban végrehajtott jóléti reformokhoz, több, később jelentőssé váló külföldi tanítványa

volt, mint például az amerikai Edwin Seligman, William Du Bois és Henry Farnam. A szociális reformokat és/vagy a történeti módszert magáénak valló számos kiemelkedő gondolkodóra volt hatással. E körbe tartozik például az amerikai Henry Adams, Richard Ely, Albion Small, a francia Émile Durkheim, Charles Gide, Léon Bourgeois, az angol Walter Bagehot és William Ashley, az osztrák Joseph Schumpeter. A magyar tudomány jeles képviselőire is hatással volt. A magát inkább Wagner tanítványnak valló Navratil Ákos hallgatta előadásait Berlinben. Surányi-Unger Tivadar, Kautz Gyula, de az osztrák iskolát követő Heller Farkas is alkalmazta a történeti módszert. A magyar pénzügytani és pénzügyi jogi irodalom jeles képviselőinél, – például Földes Béla és Exner Kornél írásaiban – is kimutatható a történeti iskola és Schmoller hatása. Schmoller korabeli hatására adalékul szolgálhat a Grundriß kiadást követő néhány éven belül eladott hatezer példánya Franciaországban.

Kérdés, hogy mindezek ellenére a munkásságát felidéző közelmúltbeli tudományos kutatások és konferenciák miért jutnak arra a következtetésre, hogy a közgazdaságtudomány megfeledkezett róla, de legalábbis nem tudományos teljesítményének megfelelően tartja számon? Többször olvasható az angol nyelvű irodalomban az a vélemény, hogy szorgalmas adatgyűjtésével tudományos szempontból nem jutott messzire. Az kétségtelen, hogy módszerének utolsó pontját, a szintézist, a közgazdasági erők működésére vonatkozó végső törvény megfogalmazását nem tudta megoldani. Ugyanakkor módszere eszközül, eredményei mintául szolgáltak az európai jóléti rendszerek kialakításához, és bár nem a főáram, de az intézményi közgazdaságtan gondolati előfutárának tekintti. Ha az okok után kutatunk, legalább kettő említhető. Egyrészt a tudomány differenciálódása: a közgazdaságtudomány uralkodó, elsősorban angolszász bázisú áramlatainak kérdésfeltevése Schmoller kérdéseinél szűkebb körre vonatkozik, viszont ebben a szűkebb tárgykörben Schmoller nem fogalmazott meg olyan törvényt, ami után a fősodorba tartozó közgazdászok kutatnak. Másrészt a korabeli kultúra és tudomány termékei a 19. és a 20. század fordulója nagyhatalmi versengésének részei voltak, és a 20. század első felében ebben a versengésben Németország alulmaradt. Ezt követően magának a német társadalomtudománynak is adódtak átgondolást igénylő problémái az elődökhöz való viszonyról a 20. század második felében.

Napjainkban megfogalmazódott, hogy a 2008-as pénzügyi válság nyomán a közgazdaságtan főáramának válsága és a mesterséges intelligencia elterjedése következtében Schmoller gondolatainak, módszerének jelentősége megnőhet. A piaci mozgások kontrolljára és az állami szabályozásra vonatkozó igény megnőtt és az adatfeldolgozás módszereinek hihetetlen fejlődése lehetővé teszi a Schmoller-i mennyiségű empirikus adat feldolgozását és szintetizálásának esélyeit is növeli.

Földes Béla és Bárány Lajos 1915. február 26-án készített tagajánlásukban többek között a következőkkel méltatták és ajánlották az MTA tiszteleti tagjának: „Schmoller a nemzetgazdaságtan terén a történeti iránynak legkiválóbb képviselője és az úgynevezett kathedersocialistáknak feje. ... Mint nemzetgazda, mint történész egyaránt megérdemli, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a maga részéről is odanyújtsa a tagság koszorúját.”

Gustav Schmoller munkásságának kifejező bemutatását adja Käthe Olshausen Schönberger ex librise: „1838 Ex libris Gustav Schmoller 1908”. (<https://konyvjegytar.oszk.hu/exlibris/1838-ex-libris-gustav-schmoller-1908/>)

Gustav von Schmoller fontosabb munkái

- Életművének egy része időrendben a The History of Economic Thought oldalon megtalálható: <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/schmoller.htm>
- Grundriß der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Duncker & Humblot, Leipzig, Bd. I. 1900, Bd. II. 1904
- Die Straßburger Tücher- und Weberzunft: Urkunden und Darstellung; nebst Regesten und Glossar; ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Weberei und des deutschen Gewerberechts vom XIII. - XVII. Jahrhundert. Trübner, Straßburg, 1879.
- “My Early Years in Heilbronn” - Gustav von Schmoller's Last, Autobiographical Essay. Schmollers Jahrbuch - ... Vol. 126, Iss. 2 <https://doi.org/10.3790/schm.126.2.141>
- The Idea of Justice in Political Economy. Schmollers Jahrbuch - ... Vol. 136, Iss. 4 <https://doi.org/10.3790/schm.136.4.335>
- The Mercantile System and its Historical Significance. Macmillan, New York – London, 1896 <https://archive.org/details/mercantilesystem00schm/page/n5/mode/2up>

Felhasznált irodalom

MADARÁSZ ALADÁR: Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. október, 838–857.; MADARÁSZ ALADÁR: Visszatérhet-e a „nagy elmélet” a közgazdaságtanban? Közgazdasági Szemle, LV. évf., 2008. február 95–106.; MÁTYÁS ANTAL: Adalék Heller Farkas elméleti munkásságához. Közgazdasági Szemle, XLV. évf., 1998. július–augusztus, 738–746.; RÁNKI GYÖRGY: Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai. Akadémiai székfoglaló előadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977., GLATZ FERENC: Történetíró és politika. Szekfü, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946.

PROFESSORS OF GERMANY: To the Civilized World. The North American Review, Aug., 1919, Vol. 210, No. 765 (Aug., 1919), pp. 284-287. <https://www.jstor.org/stable/25122278?seq=1>

JÜRGEN BACKHAUS ET. AL. (eds): Gustav von Schmoller and Adolph Wagner – Legacy and Lessons for the Civil Society and the State. Springer, Cham, 2018

NICHOLAS W. BALABKINS: Not by Theory alone ... Duncker & Humblot, Berlin, 1988

History of Economic Ideas, 1993/1994, Vol. 1/2, No. 3/1, SPECIAL ISSUE:

ESSAYS ON GUSTAV SCHMOLLER (1993/1994):

JÜRGEN G. BACKHAUS: Gustav Schmoller and the problems of Today

NICHOLAS W. BALABKINS: Gustav Schmoller and the Emergence of Welfare Capitalism

GÜNTER SCHMÖLDERS: Political Economy Instead of Economics: Personal Recollections

MANFRED PRISCHING: Schmollers' Theory of Society

<https://www.jstor.org/stable/i23718600>

Simon István
habilitált egyetemi docens

ELTE Állam-és Jogtudományi
Kar Pénzügyi Jogi Tanszék
email: simoni@ajk.elte.hu